

Богдан Мирчев

*Размисли върху подбора
на съвременните преводи
от германската литература*

Мнението за особения характер на българските културни връзки с Германия е широко разпространено у нас. То е свързано с представите на много наши сънародници за дългата им традиция, интензивност и многопосочност. Редица факти от културния ни живот в миналото, но спорадично и сега свидетелстват за значително влияние на германски философско-естетически идеи, а и на германски писатели и техни художествени творби върху духовния живот в България. Германия, пък и другите немскоезични страни, които наши културни дейци някога са наричали „Немско“, според вижданията на широки български обществени кръгове и днес са един образцов ареал сред европейската цивилизация, към която отново питаем стремеж за приобщаване.

За особените ни връзки с Германия има често срещани популярни обяснения. Според някои причината се корени в старото ни приятелство за добро и зло, взаимната симпатия и готовността за разбирателство, подсилвани и от сходства в съдбата на нашия и на германския народ. На тази основа би могло да се допусне, че между тях има и известна народопсихологическа близост, а тя несъмнено облагодетелства всички форми на духовен обмен. Без да аргументирам обстойно тази теза тук (това съм се опитал да направя в една своя статия)¹, бих посочил като пример за сравнително сходство един етап в историческото и културното развитие между България и Германия от последните десетилетия на миналия век, или по времето на т. нар. следосвобожденска България, и на Германия от грюндерския период. И в двете страни тогава след продължителна изостаналост и липса на национална държава има бурен подем, който започва с победоносни войни за

¹ Мирчев, В. Über die besondere Rezeptivität der deutschen Literatur in Bulgarien. — В: Сб. Немско-български културни отношения 1878—1918. С., 1988.

национално обединение, твърде популярни в двете страни, и не след дълго завършва с национална катастрофа за тях. Стопанският подем в двете страни до катастрофите е съпътстван от своеобразни културни проявления.

В литературата например са засвидетелствани позиции към обществената действителност в широк диапазон — от остра социална критичност, стигаща до nihilизъм, — до патриотична еуфория, оставяща на заден план остри обществени проблеми. В литературите на двете страни един от главните обекти на изобразяване става преуспяващият, безскрупулен герой на бързото забогатяване, душевно беден и груб в начина на общуване. Този герой се превръща в негативен символ на рязко променения облик на обществената действителност в двете страни през периода на бързо натрупване на капитали. В резултат от бурния всестранинен растеж от изстанаали спрямо съседите си страни едната — Германия, се превръща в световна свръхсила, а другата — в доминиращ фактор на Балканите. Всичко това води до определени сходства в националната идеология и народностния манталитет.

Въпреки възможните възражения срещу загатнатата тук теза за съотнесимост на част от исторически преживяното от двата народа (например с оглед на някои безспорни различия в по-далечното минало) тя все пак предлага едно обяснение на забележителните духовни връзки с Германия, които внушават асоциация с Гьотевата представа за нещо като „родство по избор“. Тези връзки се изграждат в продължение на много десетилетия от нашето Освобождение насам, като особено силно е германското културно влияние у нас в началото на ХХ в. От важно значение тук е и широкото проникване на германската литература в превод у нас и значителната ѝ продуктивна рецепция от страна на български художествени творци, най-вече през периода между двете световни войни.

Интензивният характер на литературните връзки на нашата страна с Германия основателно са станали обект на немалко специални научни изследвания. Особено значими сред тях са издадените през последните години научни сборници със статии върху проблеми на българо-германските културни и литературни отношения². За съжаление обаче все още малко изследвани

² Вж. бел. 1 и Българо-немски литературни и културни взаимоотношения XVIII—XIX век. С., 1985; Българо-немски литературни връзки през XIX—XX век. С., 1991 (под печат); Кънчев, Ст., Радев, Тр. Българо-немски културни отношения 1806—1966. С., 1968.

остават някои променящи се фактори в рецепцията на германската литература у нас, и особено онези, които започват да действат след Втората световна война. А тогава, или по-точно след 9. IX. 1944 г., настъпва един, причинен от политическите събития катаклизъм в развитието на българо-германските културни контакти, който не отминава след края на войната. Силното му влияние е видно през следващите няколко десетилетия въпреки постепенно нарастващия обем на културните ни връзки с двете германски държави откъм края на 50-те години и нарастващия (също оттогава) поток на преводна литература от германски автори у нас.

Сътресението в областта на българо-германските културни отношения след 9. IX е свързано с обстоятелството, че Германия от приятелска страна с високо ценена култура почти внезапно се превръща в страна враг. Едва ли не повсеместно става и превръщането по тази схема на смяната на всичко немско в синоним на „фашистко“. Официалната пропаганда в България след деветосептемврийския преврат заклеява всичко фашистко, но по политически натоварената, късосъединителна верига това означава враждебност към всичко, свързано с Германия, с немския език и култура. Преустановено е съществуването на всякакви институции, свързани с разпространение на германската култура, като например Българо-германското дружество, германските училища, библиотеки. Както едва неотдавна стана общоизвестно, немалко българи, обявени за проводници на германската култура — лица, следвали или завършили образованието си в Германия, учители и преподаватели по немски език и литература, стават жертви на масовите репресии. На опасност е излагало дори само притежаването на германски книги или знаенето на немски език, нежели станало известно участие в контакти с германски културни дейци. Всичко това предопределя почти пълното скъсване на нашите културни контакти с Германия и поставя пред разпространението на германската литература у нас препятствия, несравними с онези, възправени пред другите т. нар. западни литератури. Разбира се, тук съществуват и редица други трудности, причинени от вредите от националсоциалистическото господство и катастрофата през 1945 г. за Германия, а и от някои особености на следвоенното развитие там.

Скоро след 9. IX. 1944 г. в България коренно се променят условията за възприемане не само на германската, но и на всякаква чуждестранна литература. Това става в резултат на бързо наложения идеологически монопол на Българската кому-

нистическа партия върху целия обсег на културните контакти на нашата страна с останалия свят. Както е известно, тогава влизат в сила строги цензурни ограничения по отношение на всички форми на културно посредничество. Тези действия постигат пълния, очакван от тях ефект в областта на преводната литература след закриването на частните и акционерните издателства през 1948 г. Тогава бива монополизирана и цялата издателска дейност в страната. Постига се тясното ѝ обвързване с партийно-апаратния механизъм на идеологически контролиран подбор. Тук на преден план излиза условието за политическа и идеологическа утилитарност при подбора на преводни заглавия, което довежда и до силно стесняване на възможностите за адекватна рецепция на интересни произведения на чуждите литератури. Тези строги критерии на класово-партийния прагматизъм при избора на превежданите произведения са зорко съобразявани, разбира се, и по отношение на „най-опасната“ чужда литература — германската.

За чест на мнозина преводачи, редактори и германисти обаче трябва да се отбележи, че въпреки изключително строгите цензурни ограничения те допринасят за едно относително добро представяне на значими творби от тази литература. Във всички случаи появява им у нас е станала възможна въз основа на умела аргументация в полза на техния хуманистичен характер и на определянето им като дял от т. нар. прогресивна литература. И това са били сериозни успехи през времето на повече от четиридесетгодишната валидност на идеологическия комунистически императив, който тегне над всички, опитващи се да направят достойни на българския читател постиженията на германската литература. Ето го този императив, очертан с перото на В. Христов в предговора му към един доста информативен справочник на преводната литература у нас: „Литературата, която има ярко изявена класова основа, която съобразно със своите насоки обслужва едни или други класови интереси, към днешния исторически момент утвърждава планетарно Лениновото положение за „двамата потока на културата“. Прогресивният поток е задължителна и необходима част от нашия духовен живот и всичко това превръща преводното дело на художествената литература в първостепенна задача, поставя нови, особено отговорни задачи пред онези, които приобщават българския читател към върховите постижения на световната книга.“³

³ Христов, В. Преводната литература — влог в националната духовна съкровищница. — В: Чуждестранни писатели на български език. С., 1973, с. 5.

Това приобщаване става тогава и по странен начин. Така например романът на Х. Бьол „Взгледите на един клоун“ излиза в български превод със значителни съкращения по идеологически причини⁴. В българския преводен текст липсва една от главите на романа — точно тази, в която Х. Бьол чрез протагониста Ханс Шнир критикува социалната действителност в образцовата социалистическа страна ГДР. Намират се и прочели в този съкратен вид романа български литературни критици, които веднага след появата му у нас предсказват засилване на антикапиталистическата критика в творчеството на писателя и радостно прокламират очакването си, че Х. Бьол скоро ще стане представител на немския социалистически реализъм. Разбира се, те не са забелязали силното недоволство на този автор от социалистическия обществен модел.

Във връзка с посочения пример трябва да бъде отбелязана и една неблагоприятна тенденция по отношение на преценката на проблеми и постижения на германската литература. Идеологически стесненият и често преднамерен подбор подбужда критици, познаващи често само преведеното у нас от тази литература, да правят съмнителни обобщения за характерни страни в нейното развитие, да очертават нейните особености. В някои случаи тенденциозно представяне на отделни писатели и произведения има и от страна на някои германисти, спазващи догматични идеологически указания и заели конформистки позиции спрямо тоталитарните механизми на обществения живот в нашата страна. Сред тях, разбира се, са и онези, които избраха за научното си поприще теми, като например за особеностите на немския език на Г. Димитров или за образа на вожда и учителя като извор на трайно вдъхновение за пролетарско-революционните германски писатели. Но все пак превеждан бе и Х. Бьол макар и със съкращения, които позволяваха на цензорите да причисляват творбите му към по-добрия от двата Ленинови потока в културата. Но когато се застъпи за А. Солженицин, след прогонването му от страната на волно дишащите хора, Х. Бьол стана персона нон грата за тях и бе включен временно в списъка на забранените за превод автори. Съдба, сполетяла и други изтъкнати чуждестранни писатели след 1944 г. у нас.

Ето един пример, показателен за променящото се отношение в „научния“ подбор на преводната литература: „Особеното при-

⁴ Бьол, Х. Взгледите на един клоун. Прев. от немски Вл. Мусаков. С., 1966.

страстие, проявено към произведенията на Хауард Фаст само на основание на неговите политически позиции към онзи момент (когато е бил често издаван — б. а., Б. М.), разкри своята несъстоятелност, когато той мина в ренегатство и ние имахме възможност да вникнем по-критично в неговите неизбистрени естетически позиции, платили данък на някои модни увлечения, като фройдизъм и др.⁴⁵ Повод за промяната в отношението е фактът, че през 1957 г. Х. Фаст напуска редовете на Комунистическата партия в САЩ.

Мнението за фройдистко влияние е една от причините за това много от най-известните немскоезични автори да бъдат обречени на забвение у нас след въвеждането на комунистически съображения в подбора на преводната литература. В това отношение е показателен примерът с А. Шницлер, добре известен и ценен у нас преди 9. IX и след това изчезнал задълго от списъка на превежданите автори. Заради фройдистките им увлечения дълго време не се превеждат и някои от най-известните произведения на Т. Ман, Х. Ман, А. Цвайг, Х. Хесе, А. Дьоблин, Х. Фалада, Л. Фойхтвангер и др.

Поради съображения за идеологическа неблагонадежност у нас в превод не се появява нищо от онези германски писатели, които не са били сподвижници на т. нар. прогресивна литература или пък, ако са съвременни западногермански, не критикуват достатъчно силно капиталистическата действителност там. Особено строги и силно ограничаващи подбора са цензурните критерии, прилагани от края на 40-те докъм средата на 60-те години.

Интересен във връзка с това е фактът, че едва през шейсетте години у нас започва издаването на някои произведения на Б. Брехт в български превод. Дотогава този автор минава за неудобен поради своя модернизъм, а навярно най-вече заради антидожествени произведения, които предполагат съмнението в правилността на традиционните представи за обществената действителност като отправна точка за философското ѝ осмисляне. Подходящото представяне на Б. Брехт като теоретик на театралното изкуство, драматург, писател и поет от световна величина у нас се забавя чак до средата на 80-те години, когато се появяват пет тома с избрани негови творби на български. Дотогава спорадично са превеждани някои негови пиеси и стихотворения, а появилият се през 1979 г. том с негови съчинения съдържаеше почти само публикуваното дотогава, за съжаление с курioзни

⁴⁵ Вж. бел. 3, с. 7.

грешки в новия превод на част от лириката му. Театралното новаторство на Брехт до излизането на пети том от споменатото издание през 1987 г. е било познато у нас на малцина, чели трудовете му в оригинал или в твърде произволния превод на руски език в съветски издания. С това забавяне е създаден един уникален случай на Брехтовата рецепция по света и с основание Радой Ралин с характерното си остроумие заяви, че „поставихме Брехт, когато стана вехт“.

От края на 40-те години произведения на германски писатели биват представяни в България в превод съобразно принадлежността им към една от трите литератури: германска (преди 1949 г.), литература на ГДР и литература на ФРГ. От първата литература по-пълно са представени Гьоте, Шилер и Хайне, емигриралите през времето на Третия райх писатели, като Т. Ман, Х. Ман, А. Цвайг, Л. Фойхтвангер, А. Зегерс, В. Бредел, Х. Мархвица, Й. Р. Бехер, а също така и представители на т. нар. критически реализъм, като Т. Щорм и Т. Фонтане. В голям тираж се издават и приказки на Братя Грим и на В. Хауф, а също така и някои произведения на детско-юношеската литература, като романи на К. Май и Е. Кестнер. Голяма популярност у нас през петдесетте години добиват преводните издания на някои от романите на Е. М. Ремарк. Със закъснение, едва откъм 70-те години насетне, се появяват в превод на български и някои произведения на немските романтици Й. Айхендорф, Х. фон Клайст и Новалис. Причина за това вероятно е дългото им пренебрегване като представители на „реакционно течение“, становище, повлияно може би и от съветите на литературни историци в ГДР, валидни до пресмислянето на немския романтизъм в тази страна също през средата на 70-те години.

Прави впечатление, че големите постижения на германската проза между двете световни войни дочакват представяне пред българския читател едва през изминалото десетилетие. Тогава се появяват преводите на романите на Х. Фалада „Малки човече, ами сега“, на А. Дьоблин „Берлин, Александерплац“, на Е. Кестнер „Фабриан“, на Х. Хесе „Степният вълк“ и „Игра на стъклени перли“. По този начин се запълва една дразнеща празнота в рецепцията на германската литература у нас. Посочените романи, както е известно, принадлежат към големите постижения на модерната проза през XX век и са влезли отдавна в канона на преводния минимум от германски произведения във всички културни страни. Дългото отлагане на издаването им в нашата страна е било причинено вероятно от колебанията на цензорите на превод-

ното ни дело да ги причислят към „добрия литературен поток“ според за дълго време меродавното мнение на Ленин за двете култури на всяка нация. Защото авторите им биха могли да бъдат уличени в буржоазен модернизъм, фройдизъм или просто в липса на социалистическа перспектива в пресъздаването на бурната обществена действителност в Германия през Ваймарския период. Основателен би бил и упрекът към произведенията на Х. Хесе, че съдържат идеи на екзистенциализма, според социалистическите енциклопедии и речници — упадъчна буржоазна философия. И все пак фактът, че тези романи все пак са издадени на български, свидетелства за това, че идеологическите ограничения на преводната литература през последните 10 години постепенно биват осъзнати като несъстоятелни. В значителна степен това се дължи на похвалната и смела активност на преводачи и редактори, които успяват да се преборят с догматичните предразсъдъци на първите следвоенни десетилетия.

Интересна е съпоставката на преводите от другите две германски литератури, разделени по принадлежност към една от двете германски държави. Красноречив е например един чисто количествен показател. Според библиографски данни до началото на 70-те години у нас са преведени 17 произведения на писатели от ФРГ и 42 на техни колеги от ГДР. Съотношението, почти 3:1, в общи линии се запазва и през следващите години. А продукцията на художествената литература по брой заглавия в същия сравнителен аспект е около 10:1 в полза на издаденото от западногермански писатели. По отношение на качествената страна на издаденото могат да се правят само субективни преценки, и то твърде относителни, но едва ли може да се допусне, че западногерманската литература в художествено отношение е на много по-ниско равнище в сравнение с източногерманската и заслужава три пъти по-слабо представяне в чужбина, респ. в България. Налага се изводът, че пропорциите при нашия избор на произведения за превод от тези две литератури до голяма степен са определени по други, най-вероятно по идеологически съображения.

Ако разширим сравнението и го съобразим със съотношението между преводна литература от „братските социалистически страни“ и тази от други, „небратски“ страни, ще се убедим в наличието на общ идеологически критерий в подбора на преводните заглавия у нас доскоро, който показва пълната си функционалност и по отношение на литературите на ФРГ и ГДР.

Не би могло да се отрече, че източногерманската литература, която е на четвърто място сред списъка на преводната книжнина

по страни (след съветската, полската и чешката), е представена поне количествено много добре. Тук има заслуга преводната дейност във всичките ѝ звена (преводач — редактор — издателство), постигната независимо от идеологическите ограничения при подбора. И действително в български превод са представени немалко значителни произведения на именити писатели от ГДР. Наред с тези на бившите емигранти, като А. Зегерс, Фр. Волф, Й. Р. Бехер, Б. Брехт, В. Бредел, Л. Рен, Б. Узе, А. Цвайг, срещаме и най-доброто от Кр. Волф, Х. Кант, Д. Нол, И. Моргнер, Щ. Хермлин и др.

И все пак при внимателен преглед на издаденото у нас от източноевропейски писатели можем да открием някои празноти и неблагоприятия. Вече стана дума за случая с Б. Брехт. Тук не бих направил обстоен анализ на преведеното с оглед на историята на литературата на ГДР и на критиката за нея, тъй като това би било от интерес за по-тесен кръг — германисти-литератори⁶. Необходимо е обаче да се отбележи едно значително закъснение в появата на преводите в сравнение с първите публикации на произведенията от тази литература в оригинал, което се увеличава през 60-те и 70-те години. Докато през десетилетието преди това преводите на повечето книги на автори от ГДР излизат у нас 2—3 години след написването им, през по-късния период тази дистанция нараства до 7—8 години. Това не е маловажен факт, особено като се има предвид предимно актуалната проблематика на повечето от преведените творби, малка част от които имат непреходен характер в идейно-тематично отношение. Така историческата смяна на тематичните акценти в тази литература бива пренебрегната и преводните книги на автори от ГДР в повечето случаи излизат на основание за необходимо наваксване, което, разбира се, не е най-подходящото условие за адекватна рецепция. Забележим е също така дефицитът на преводната литература от ГДР по отношение на представянето на младите писатели, особено на тези от тях, които дават облика ѝ през 70-те и 80-те години. Интелектуалната проза на писатели като Кр. Волф, И. Моргнер и Щ. Хермлин все пак намира път към българските читатели, но с изключение на Кр. Волф останалите автори в това направление са все още слабо представени на нашата публика. За сметка на това има прекалено много издадени разублавателски романи и повести с незавидна художествена стойност. Много слабо е за-

⁶ M i r č e v, В. Über die Rezeption der DDR-Literatur in Bulgarien. — In: Wissenschaftliche Zeitschrift der Universität Leipzig. Ges.-und Sprachwiss. R., 28. Jg. (1979), H. 4, 389—398.

стъпена в преводната продукция драматургията на ГДР, а тя основателно се определя от критиката в цял свят като новаторска и интересна. Като изключим някои сполучливи предговори и послеслови към преводните издания на творби от източногермански автори, литературата на ГДР остава малко дискутирана у нас. Почти липсват задълбочени научни изследвания за особеностите и развойни тенденции на тази литература в сериозните ни литературнокритични списания.

Представянето на литературата на ФРГ е далеч по-ограничено от това на източногерманската литература. Вече стана дума за неадекватните количествени пропорции. Тук несъмнено цензурните постановки са били далеч по-строги и не са допускали появата на преводи на произведения, в които не проличава ясно критично отношение на западногермански писатели към капиталистическата действителност в страната им. Разбира се, тази литература не е оскъдна по отношение на произведения, които отговарят на този критерий. Основателно може да се твърди, че най-известните творби на западногермански автори в международен аспект са силно социално критични. На български са преведени и публикувани част от произведенията на писатели от „Група 47“ и от „Дортмундската група 61“. Известна популярност придобиха и в България творците от новото, следвоенно германско поколение — освен Х. Бюл, З. Ленц, В. Кьопен, Х. В. Рихтер, М. Валзер, М. фон дер Грюн и др.

Във връзка със споменатите литературни групи у нас се появиха и немалко публикации от литературнокритически характер, главно през 60-те години. Добър пример за представяне на литературата на младите писатели във ФРГ бе съставеният от Л. Дилов сборник от разкази „Когато войната свърши“, към който има и подходящо въведение от съставителя в някои проблеми на западногерманската литература. За съжаление обаче един от най-големите западногермански прозаисти Г. Грас остана почти неизвестен. Едва през 80-те години се появи превод на книгата му „Среща в Телgte“, а прочутият му роман „Тенекиеният барабан“ така и не можа да стане широко известен на българските читатели. А той в цял свят се смята за едно от върховите постижения на западногерманския роман. Почти неизвестни остават и някои от най-изтъкнатите, познати в много страни автори на развлекателната литература Х. Консалик и Х. М. Зимел, от когото има само една преводна книга у нас. Тези писатели, нека споменем тук наред с тях и У. Данела, от много години отговарят на вкуса на широк кръг читатели в Германия, имат десетки преводни из-

дания по света и би трябвало да станат по-познати и в България. Не трябва да бъде пренебрегвана и западногерманската утопична литература, която в лицето на Г. Хербургер например има един от най-интересните представители на този жанр в съвременната световна литература. Една значителна слабост в и без това твърде скромното представяне на западногерманската литература в превод е проявената едностранчивост на предпочитанията, която винаги може да оправдае за това преводачи и редактори със съществуващите идеологически ограничения. Неправилно българският читател въз основа на предлаганите му преводи може да асоциира представите си за западногерманската литература само с творби на Х. Бьол или на писатели от някогашните „Група 47“ или „Дортмунд 61“. А тя е много по-богата и разнообразна. Трябва да се съжалеява например и за това, че и след като през миналата година отпаднаха цензурните ограничения в подбора на преводна художествена литература, още не са се появили в превод на български произведения на такива световноизвестни германски писатели като Е. Юнгер и Г. Бен, свързани с ценни традиции в германската литература.

През 1990 г. Германия стана отново единна и има вече само една германска литература. Няма да има и дележ на представянето на произведения на германски писатели от двете страни на съборената Берлинска стена и на герmano-германската граница. Отпадат и идеологическите съображения за предпочитания в преводния подбор на германска книжнина у нас и предстои нова организация на издателската ни дейност. Вероятно старата и новата германска литература ще бъдат приети у нас по-добре, както подобава на близостта на нашите народи и на традиционните ни „специални“ връзки с германската култура.